

۱۴۴۷۲۲۰

حقوق کودک

در نظام حقوقی ایران

دکتر عطف عباسی کلیمانی

استادیار دانشکده امام صادق (ع)

دانشگاه امام صادق (ع)
پاییز ۱۳۸۵

نشر میزان

سرشناسه: عباسی کلیمانی، عاطفه، ۱۳۶۰ -
 عنوان قراردادی: ایران. قوانین و احکام
 عنوان و نام‌پدیدآور: حقوق کودک / عاطفه عباسی کلیمانی: (به سفارش)
 دانشگاه امام صادق (ع) پردیس خاوران
 مشخصات نشر: تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵
 مشخصات ظاهری: ۱۶۰ ص.
 شابک: 978-964-511-813-4
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیفا
 یادداشت: کتابنامه: ص ۱۵۵ - ۱۶۰.
 موضوع: حقوق کودک -- ایران Children's rights -- Iran
 موضوع: کودکان -- وضع حقوقی و قوانین
 موضوع: Children -- Legal Status, law, etc
 موضوع: حقوق جزا -- ایران Criminal law -- Iran
 شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع). پردیس خاوران
 شناسه افزوده: ویراستار ادبی: اعظم فتحی هل‌آباد
 رده‌بندی کتبی: ۵۱۵/۵/ع۲۸۳۷: KMH
 رده‌بندی دیویی: ۳۴۶/۵۵۰۱۱
 شماره کتابشناسی ملی: ۴۰۲۹۱۰۳

هرگونه تکثیر (اعم از چاپ، کپی، فایل، میکروفیلم و...) از این اثر بدون اخذ مجوز
 از ناشر خلاف قانون بوده و پیگرد قانونی دارد.
 لطفاً در صورت مشاهده، موارد زیر به شماره تلفن ۰۲۱-۸۸۳۴۹۵۲۹ اطلاع دهید.

۱۰۱۴

نشر میزان

حقوق کودک

عاطفه عباسی کلیمانی

ویراستار ادبی: اعظم فتحی هل‌آباد

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۵

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

شماره: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۱-۸۱۳-۴

دفتر مرکزی: خ شهید بهشتی، بعداز چهارراه سهروردی، خ کاوسی‌فر، کوچه نکبسا، پلاک ۳۲، تلفن ۸۸۵۳۹۱۳۱
 فروشگاه مرکزی: خ انقلاب، روبروی درب اصلی دانشگاه تهران، ابتدای خ فخرآزی، پلاک ۸۳، تلفن ۶۶۴۶۷۷۷۰
 واحد پخش و فروش: خیابان سمنه، بین مفتح و فرصت، پلاک ۱۰۴، تلفن ۸۸۳۴۹۵۲۹-۳۱
 وبسایت: www.mizan-law.ir پست الکترونیکی: mizannasher@yahoo.com

فهرست مطالب

۹	 سخن ناشر
۱۱	 پیشگفتار
۱۳	 مقدمه
۱۷	 فصل نخست: کودک و بهره‌مندی از حقوق اساسی و مدنی
۲۰	 گفتار نخست: حقوق ا. سر و مدنی ملازم با تولد طفل
۲۰	 ۱- حق حیات
۲۲	 ۲- منع تبعیض
۲۳	 ۳- حق دارا بودن خانواده
۲۷	 ۴- تقدم حقوق کودک بر سایر آحاد ملت
۲۸	 ۵- حق طفل بر هویت و نسب
۳۲	 ۶- ثبت ولادت و دریافت تابعیت
۳۸	 الف) قانون مدنی
۴۰	 ب) قانون ثبت احوال
۴۰	 پ) قانون تعیین تکلیف تابعیت فرزندان حاصل از ازدواج زنان ایرانی با مردان خارجی مصوب ۱۳۸۵/۷/۲
۴۲	 ۷- نگهداری و سرپرستی طفل
۴۵	 ۱-۷ حضانت
۴۶	 ۲-۷ ولایت
۴۸	 ۳-۷ وصایت
۵۱	 ۴-۷ فرزندخواندگی
۵۳	

- گفتار دوم: حقوق مدنی و اساسی مرتبط با رشد و تکامل کودک..... ۵۸
- ۱- بهداشت و سلامت..... ۵۸
 - ۲- آموزش..... ۶۷
 - ۳- تفریح و سرگرمی..... ۷۲
 - ۵- آزادی‌های سیاسی و اجتماعی..... ۷۴
 - ۶- تأمین نیازهای مالی و اشتغال..... ۷۷

فصل دوم: مسئولیت کیفری طفل و جایگاه وی در حقوق جزای

- شکلی و ماهوی..... ۸۱

گفتار نخست مسئولیت کیفری..... ۸۴

- ۱- ارکان مسئولیت کیفری..... ۸۶
- ۲- سیر تحولات مسئولیت کیفری در حقوق ایران..... ۸۸
- ۱-۲- قوانین قبل از پیرایش انقلاب اسلامی..... ۸۹
- الف) قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴..... ۸۹
- ب) قانون تشکیل دادگاه اطفال مصوب ۱۳۳۸..... ۸۹
- پ) قانون اصلاحی مجازات عمومی مصوب ۱۳۶۱..... ۸۹
- ۲-۲- قوانین بعد از انقلاب اسلامی..... ۹۰
- الف) قوانین جزایی مصوب سال ۱۳۶۱ و ۱۳۶۲..... ۹۲
- ب) قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰..... ۹۲
- پ) قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب ۱۳۷۸..... ۹۳
- ت) قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲..... ۹۷

گفتار دوم: جایگاه کودکان متهم در فرایند دادرسی کیفری..... ۱۰۱

- ۱- لزوم تعیین دادگاه صالح برای رسیدگی به جرایم اطفال..... ۱۰۲
- ۲- لزوم اعمال نظام دادرسی افتراقی درخصوص اطفال..... ۱۰۷
- ۳- دیگر حقوق متهم طفل و نوجوان در فرایند دادرسی..... ۱۱۲

۱۱۳	۴- سرآغاز تحقیق و تعقیب
۱۱۵	۵- وظایف ضابط دادگستری در قبال متهم کودک یا نوجوان
۱۱۹	۶- بازداشت و حبس کودک
۱۲۱	۱-۶- بازداشت طفل
۱۲۶	۲-۶- اجرای حبس
۱۲۹	گفتار سوم: واکنش نظام حقوقی ایران به بزه‌دب‌دگی کودکان
۱۳۱	۱- پورنوگرافی کودک
۱۳۵	۱-۱- استناد فراملی
۱۳۸	۲-۱- ایران
۱۴۱	۲- کودک‌آزاری
۱۴۳	۳- مصرف مواد مخدر و روان‌گردان
۱۴۶	۴- فاجاق کودکان

۱۵۳	فهرست منابع
۱۵۳	قوانین
۱۵۶	مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی
۱۵۸	مصوبات مجمع تشخیص مصلحت نظام
۱۵۸	مقررات دولتی

سخن ناشر

«لقد من الله على المؤمنين إذ بعث فيهم رسولا من أنفسهم يتلو عليهم آياته ويزكيهم ويعلمهم الكتاب والحكمة»

این کلام من قبل ائمه اهل بیت علیهم السلام

(آل عمران، ۱۶۴)

حمد و ثنا خداوند بزرگ و ذات احدیت را که امتیاز و درجه عالمان و دانشمندان را در نزدیکی به جایگاه عظمت خویش قرار داد؛ همان که در این آیه شریف بر مؤمنان منت نهاد آن‌گاه که از نفس خودشان سولی برانگیخت تا برای آنان آیات وحی بخواند و ایشان را بشارت و بیم دهد. راست است مرتبت علم و دانش و فضل و معرفت نزد خدا جایگاهی دارد که ذات احدیت به واسطه هوش آن آدمی، بر بشریت منت نهاده است. «خداوند را شاکریم که در عصری که هنوز در برخی کشورهای جهان، زنان را واجد شرایط شرکت در محافل سیاسی، اجتماعی و علمی نمی‌دانند، خواهران گرامی ما در عرصه علم و تحقیق و پژوهش پیش می‌تازند و به جهت اراده استوار خویش، اندیشه‌ها را به تکاپو و قلم‌ها را به حرکت وادارند» (رئیس ستاد دانشگاه امام صادق علیه السلام آیت‌الله مهدوی کنی).

این توفیق الهی است که یک مرکز داعیه‌دار علم و دانش بتواند در دستیابی به اهداف بلند خود، برنامه‌های خویش را بر مدار معرفت و دانایی قرار دهد. ریرا علم و معرفت از چنان قدر و منزلت و عظمتی برخوردار است که باید گام نهادن در مسیر آن را از الطاف الهی دانست. دانشگاه امام صادق علیه السلام - پردیس خواهران در طی سالیان گذشته افتخار داشته است که در این راستا - هرچند مختصر و کوتاه - گام‌هایی بردارد و افق بلندی را در چشم‌انداز علمی خود پیش رو دارد که البته برخی فعالیت‌ها به صورت راهبردی یعنی درازمدت و برخی فعالیت‌ها به صورت میان‌مدت و کوتاه‌مدت بوده است. از جمله فعالیت‌های این مرکز در بخش‌های علمی و آموزشی و پژوهشی،

به انجام رسانیدن برخی طرح‌ها، پژوهش‌ها و انتشار آن در قالب کتاب است که اهداف متعالی دانشگاه را در دستیابی به رویکردهای تعیین شده به پیش خواهد برد. در این راستا، الگوی اسلامی-ایرانی رشد و تعالی و پیشرفت در مسیر اهداف متعالی و بلند نظام جمهوری اسلامی، از رویکردهای نوینی است که در دستیابی به فعالیت‌های برنامه‌ای مورد توجه واقع می‌شود.

معاونت پژوهشی از زمان تشکیل تاکنون به این مهم توجه داشته و برنامه‌ها و فعالیت‌هایی را به انجام رسانیده است. این معاونت می‌کوشد با عمق بخشیدن به این فعالدها، تهیه و تنظیم برنامه‌های راهبردی در راستای محقق نمودن پژوهش‌های علمی راهبردی و کاربردی دانشگاه گام‌هایی را بردارد و مطابق با ساختار علمی دانشگاه به ارائه دانش بنیان، برنامه‌محور، توسعه‌گرا و تحول‌مدار برای پاسخگویی به نیازهای روز، رشد جامعه فراگیران خود، تلاش دارد با نیازسنجی و پاسخگویی به مطالبات به طرح‌های علمی خود به‌ویژه در شاخه‌های مطالعات زنان با گرایش‌های نسل جوان پاسخ دهد.

خوشبختانه این فعالیت مورد استقبال اساتید، دانشجویان و برخی محیط‌های علمی در استفاده و بهره‌برداری از برخی کتب چاپ شده بوده است. از تمام کسانی که ما را در این مسیر یاری نموده‌اند، تشکر و قدردانی می‌نمایم و از همه محققان و فرهیختگان گرامی جهت همکاری در امور علمی پژوهشی در دسترس می‌نماییم.

اداره کل پژوهش معاونت پژوهشی و فناوری

دانشگاه امام صادق (ع) پردیس خاوران

پیشگفتار

نتیجه تلاش‌های جهانی در حمایت از حقوق کودکان، به‌عنوان آسیب‌پذیرترین عضو خانواده، به تصویب کنوانسیون حقوق کودک در سال ۱۹۸۹م منجر شد که ایران نیز در سال ۱۳۷۰ طی ماده‌واحد‌ای به‌شرط عدم مغایرت مفاد آن با موازین شرعی و حقوق داخلی، به آن پیوست.

وفق ماده‌واحد، قانون بازه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون حقوق کودک، کنوانسیون حقوق کودک مشتمل بر یک مقدمه و ۵۴ ماده به شرح پیوست تصویب و اجازه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به آن داده می‌شود؛ مشروط بر اینکه مفاد آن در هر مورد در هر زمان که با قوانین داخلی و موازین اسلامی در تعارض باشد یا با تصویب قوانین موخر در تعارض قرار گیرد، از سوی دولت جمهوری اسلامی ایران لازم‌الرعایه نباشد.

براساس اصل چهارم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تمام قوانین و مقررات مدنی، جزایی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، نظامی، سیاسی و غیر این‌ها باید بر مبنای موازین اسلامی باشد. این اصل بر اطلاق یا عموم همه اصول، تنوع اساسی و قوانین و مقررات دیگر حاکم است و تشخیص این امر بر عهده فقهای شورای نگهبان است. علاوه بر این، مطابق اصل ۷۷، عهدنامه‌ها، مقاوله‌نامه‌ها، قراردادها و موافقت‌نامه‌های بین‌المللی باید به تصویب مجلس شورای اسلامی برسد.

اصل ۱۲۵ نیز مقرر می‌دارد: «امضای عهدنامه‌ها، مقاوله‌نامه‌ها، موافقت‌نامه‌ها و قرارداد‌های دولت ایران با سایر دولت‌ها و همچنین امضای پیمان‌های مربوط به اتحادیه‌های بین‌المللی پس از تصویب مجلس شورای اسلامی با رئیس‌جمهور یا نماینده قانونی اوست».

وفق ماده ۹ قانون مدنی ایران، تعهدات بین‌المللی کشورمان در حکم قانون است و در صورت تعارض میان این اسناد و قوانین جاری مملکت، از اصول مربوط به نسخ

قوانین پیروی می‌شود. براساس مستندات قانونی یادشده، الحاق ایران به این سند بین‌المللی، با حق شرط کلی، فاقد ایراد قانونی بوده و مرجع بین‌المللی نیز در زمان الحاق ایران به این سند، حق شرط مزبور را پذیرفته است.

در حال حاضر ضروری است موضوع حقوق کودک با توجه به تعریف نظام مبتنی بر فقه جمهوری اسلامی ایران از کودک، نحوه اعمال مجازات جرایم ارتكابی کودکان، فرایند دادرسی کیفری جرایم و غیره، براساس آخرین تغییرات قانون مجازات اسلامی و قانون آیین دادرسی کیفری (۱۳۹۲) به‌طور دقیق بررسی شود.

از کتاب برآن است تا ضمن احصای حقوق کودکان در حوزه کیفری از طریق مطالعه نظام حقوقی ایران و اسناد بین‌المللی به‌ویژه کنوانسیون حقوق کودک و پروتکل الحاقی آن، موضوع یادشده را بررسی کند.

مقدمه

کودک کیست؟

شاید در بادی امر تعریف مفهوم کودک ساده به نظر آید؛ اما در قالب مباحث حقوقی و با در نظر گرفتن قواعد شرعی و قوانین داخلی و بین‌المللی، بیان تعریفی از کودک مشکل خواهد بود. در ماده یک کنوانسیون حقوق کودک مصوب ۱۹۸۹م چنین آمده است: «از نظر این کنوانسیون، منظور از کودک، افراد انسانی زیر هجده سال است، مگر اینکه طبق قانون قابل احراز در مورد کودک، سن بلوغ کمتر تشخیص داده شود».

مطابق این ماده، کودک به فردی اطلاق می‌شود که براساس معیار سنی که برپایه تولد تعیین می‌شود، کمتر از هجده سال داشته باشد. طبق بخش اخیر این ماده، شرط سنی تعیین‌شده منوط به این است که در قانون داخلی کشورها سن کمتری برای بلوغ تعیین نشده باشد که در فرض اخیر، همان قانون داخلی ملاک خواهد بود و دیگر اینکه، این تعریف فقط ناظر به پس از تولد است و به دوران جنینی را دربر نمی‌گیرد. این نکته که آیا جنین نیز باید با عنوان کودک شناخته شود یا خیر، محل جدال بسیاری از حقوق‌دانان و همچنین کشورهای تصویب‌کننده پیمان‌نامه حقوق کودک بوده است.

در حقوق داخلی ایران و مستنبط از قوانین و مقررات موجود، ظرفیت تطه مقابل بلوغ است و طفل در مقابل بالغ قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر، در حقوق ایران افراد انسانی به لحاظ سنی به دو دسته کلی طفل و بالغ یا صغیر و کبیر تقسیم می‌شوند.

در تبصره ۱ ماده ۱۲۱۰ قانون مدنی، سن بلوغ در پسر پانزده سال و در دختر نه سال تمام قمری است و هیچ‌کس را نمی‌توان بعد از رسیدن به سن بلوغ به دلیل جنون یا عدم رشد محجور کرد، مگر آنکه عدم رشد یا جنون او ثابت شده باشد.

براساس ماده ۱۴۰ قانون مجازات اسلامی، مسئولیت کیفری در حدود، قصاص و تعزیرات فقط زمانی محقق است که فرد حین ارتکاب جرم، عاقل، بالغ و مختار باشد؛ جز در مورد اکراه بر قتل که حکم آن در کتاب سوم «قصاص» آمده است.

طبق ماده ۱۴۶ این قانون، افراد نابالغ مسئولیت کیفری ندارند و درمورد ایشان براساس مقررات این قانون، اقدامات تأمینی و تربیتی انجام می‌شود؛ البته، مقصود از سن بلوغ در دختران و پسران، به ترتیب نه و پانزده سال تمام قمری است که در محاسبه آن به سال شمسی، سن بلوغ پسر چهارده سال و هفت ماه و دختر هشت سال و نه ماه خواهد بود. ملاحظه می‌شود که در هر دو تبصره مواد مذکور طفل به معنای صغیر و درمقابل بالغ قرار گرفته است.

در قوانین و مقررات داخلی ایران، واژه کودک تعریف نشده و مقنن به تعریف طفل بسنده کرده و به نظر می‌رسد هر دو را یکسان انگاشته است. این درحالی است که برپایه قوانین و مقررات داخلی ایران و قواعد شرعی، طفل فردی صغیر و غیرمکلف است که دوران طفولیتش با تمام آغاز می‌شود و با رسیدن به سن بلوغ که از آن به سن تکلیف نیز تعبیر می‌شود، خاتمه می‌یابد؛ اما این امر به معنای بلوغ فکری و خاتمه دوران کودکی نیست.

از دیدگاه علمی، مدت عمر سجداه ملاک معتبر برای تشخیص بلوغ نبوده است. درواقع، بلوغ پدیده‌ای نیست که با رسیدن به سن خاصی یکباره حادث شود؛ بلکه فرایندی است که از یک دوره سنی با ظهور برخی نشانه‌ها آغاز می‌شود و در پایان آن دوره که زمان آن ممکن است برحسب اشخاص مختلف کوتاه یا طولانی باشد، پایان می‌پذیرد. از سوی دیگر، همین پژوهش‌ها نشان می‌دهد که زمان بلوغ در دختر و پسر به عواملی نظیر نژاد، آب‌وهوا، تغذیه، بهداشت و وضع اجتماعی بستگی دارد.

از حیث اصطلاحی، بلوغ به معنای رسیدن به سنی است که مابین در آن به مرحله رشد می‌رسند و دارای مسئولیت قانونی می‌شوند. در اصطلاح فقهی، بلوغ عبارت است از: رسیدن پسر یا دختر به سنی که تمایل جنسی پیدا کند و قوای جسمی او برای توالد و تناسل آماده شود. در این سن، معمولاً قوای عاقله هم قوی می‌شود و این اولین مرحله کمال انسانی است.

روان‌شناسان زمان پیدایش غریزه جنسی در کودک را شروع بلوغ می‌گویند. این دوره منشأ تغییرات زیادی در وجود شخص است. بلوغ موجب به وجود آمدن احساس متفاوت در فرد و تغییر نگاهش به جهان می‌شود؛ رفتار او با دیگران و خودش عوض می‌شود و عقل قوت می‌یابد. این حالت گذر از دوران طفولیت به مرز کمال و رسیدن به ویژگی‌های خاص زنان و مردان است.

نشانه‌های بلوغ دو نوع‌اند: جسمی و سنی. برای بلوغ جسمی علایمی مثل خروج منی، رویدن مو اطراف آلت و موارد دیگر ذکر شده است و اختلافاتی هم در این مورد وجود دارد. علمای شیعه در مورد سن بلوغ تقریباً اتفاق نظر دارند و سن بلوغ را در پسران پایان پانزده سال قمری و ورود به شانزده سالگی و نزد دختران تمام شدن نه سال قمری و ورود به ده سالگی می‌دانند. اما فقهای اهل سنت درباره سن بلوغ اختلافاتی دارند.

به گفته علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، برای آنکه کودک بتواند در اموال خود تصرف کند، رشد او شرط است؛ یعنی قدرت او بر تمیز سود و زیان؛ حال آنکه فرد به محض رسیدن به بلوغ قادر است حسن و قبح افعال را درک کند و برخورداری از همین کیفیت انسانی کافی است تا در قبال افعالش مسئول قلمداد شود. این درحالی است که در سایر امور اصولاً رسیدن به رشد عقلی که آستانه آن هجده سالگی است، شرط برخورداری از حقوق کامل اجتماعی دانسته می‌شود. از جمله، ماده ۲ قانون خدمت وظیفه عمومی (۱۳۶۳) ازام آورد ذکور به خدمت سربازی را منوط به داشتن هجده سال و ورود به نوزده سالگی دانسته است؛ در بند ۲، ماده ۲۷ قانون اصلاحی انتخابات (۱۳۷۹)، سن لازم برای شرکت کردن در انتخابات پانزده سال تعیین شده است؛ در آیین‌نامه راهنمایی و رانندگی هم داشتن دست‌کم هجده سال سن برای گرفتن گواهی‌نامه رانندگی شرط شده است؛ ماده ۵۷ قانون ثبت اسناد و املاک، داشتن سن رشد - به عنوان کمترین سن - را برای انجام دادن معاملات ملک تراز داده است؛ قانون استخدام کشوری نیز شرط استخدام را داشتن هجده سال تمام دانسته است. همه آنچه بیان شد، گویای آن است که برای طرف حق و تکلیف واقع شدن، داشتن رشد عقلی و دماغی نیز شرط است؛ به عبارت دیگر، بلوغ صرفاً شرط لازم برخورداری از حقوق اجتماعی و تکالیف قانونی است، نه شرط کافی و نمی‌توان صرف بلوغ جسمی را دلیل بر رشد عقلی و دماغی افراد دانست. این درحالی است که در حقوق ایران مثلاً برای دختری سیزده ساله که حیض می‌بیند و واجد بلوغ شرعی است، مسئولیت کیفری تام وجود دارد؛ اما همین دختر در صورت ازدواج، اهلیت مطالبه نفقه یا مهریه را به واسطه فقدان رشد ندارد یا مثلاً در مواردی حتی به افراد کمتر از هجده سال به دلیل فقدان رشد، اهلیت ارتکاب جرم نیز داده نشده است.